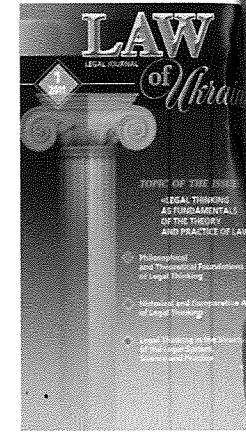
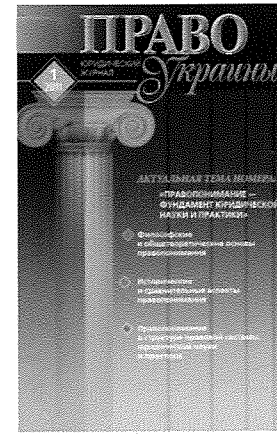

ДО УВАГИ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ, АВТОРІВ ТА ВСІХ
ЧИТАЧІВ ЮРИДИЧНОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО УКРАЇНИ»

Журнал «Право України» видається щомісячно
українською, російською та англійською мовами

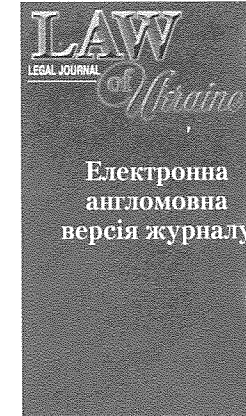

Пропонуємо електронну англійську версію журналу «Право України» українською мовою

Право України
2011

26.03.12 Діва
27.03.11 Шеваць
28.03.12 Мороз
31.03 Овсак
04.12 Терещенко
18.03.12 Голова

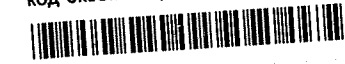
Електронна англійська версія журналу

Тел. для довідок: +380(44) 537-51-14
Тел./факс: +380(44) 537-51-15

E-mail: info@pravoua.com
Сайт: www.pravoua.com

код екземпляра

591239

ISSN 0132-1331

ПРАВО

ЮРИДИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

України

Науково-практичне фахове видання

Засноване у 1922 році

Видається щомісячно

Відомство про державну реєстрацію:
Серія KB № 17414-6184ПР

Передплатний індекс: 74424

Адреса редакційної колегії:
107, м. Київ
ул. Багговутівська, 17-21
Тел.: 0 (44) 537-51-00

Головний редактор:
Святоцький О. Д.,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України

E-mail: info@pravoua.com.ua

Відповідальний секретар:
Давиденко О. М.

Відповідно до рішення
Президії Вищої атестаційної комісії України
(постанова від 10 лютого 2010 року № 1-05/1)
журнал «Право України» внесено до переліку
фахових видань у галузі юридичних наук

ЗАСНОВНИКИ ЖУРНАЛУ

Національна академія правових наук України
Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України
Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»
Конституційний Суд України
Верховний Суд України
Центральний господарський суд України
Центральна прокуратура України
Міністерство юстиції України
Асоціація адвокатів України

ВИДАВЕЦЬ

© Редакція журналу «Право України»

10/2011

Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
Студентський абонемент
м. Харків, вул. Пушкінська, 77

Актуальна тема номера:
«Цивільне судочинство в Україні
та в інших державах»

I. Цивільно-процесуальне право і практика: загальні питання

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС
У ГЛОБАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ

В. КОМАРОВ
професор, академік НАПрН України,
завідувач кафедри цивільного процесу,
проректор з навчально-методичної роботи
Національного університету
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»

Глобалізація
як чинник гармонізації цивільного
процесуального права

Сучасне цивільне судочинство і судове правозастосування мають відповідати викликам часу щодо забезпечення справедливого судочинства відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що об'єктивно зумовлює необхідність дослідження проблем доступу до правосуддя в контексті фундаменталізації права на правосуддя і гармонізації національних процесуальних систем.

У процесуальній доктрині відбито розуміння того, що інститути правосуддя і судочинства повинні модернізуватися відповідно до викликів сучасного суспільства, виходячи не тільки з такого очевидного цивілізаційного факту, як фундаменталіза-

© В. Комаров, 2011

ція прав людини у межах національного, а й інтернаціонального правопорядків. Тому безперечною є необхідність розробки відповідних концептів, що стосуються спадкоємності, традицій і новацій у цивілістичній процесуальній сфері, які б відображали сучасні теоретико-прикладні проблеми науки цивільного процесуального права.

Правосуддя у цивільних справах, якщо говорити про достатньо широкий історичний контекст його становлення в межах національних правових систем, продемонструвало свою консервативність, певну адаптивність до тих або інших соціально-політичних чинників, у тому числі і при зміні політичних систем держав, що свідчить про певні загальні риси, правову і соціальну цінність інституту право-

суддя, міру його «нейтральності» і самостійності. Цей факт підтверджує, що правосуддя і особливо такий його сегмент, як правосуддя у цивільних справах, тяжіє лише до еволюційних змін тих або інших процесуальних інститутів і певних моделей. Причому, незважаючи на це, загально визнані цивілізаційні моделі цивільного судочинства, які втілюються в національних процесуальних законодавствах, в основному, до останнього часу все ж таки будуються на загальних принципах континентальної та англосаксонської правових систем [1; 2, 41–52; 3, 543–562].

В умовах інтернаціоналізації правових відносин і необхідності підвищення ефективності захисту права у сфері зовнішньоекономічної діяльності, прав і свобод фізичних і юридичних осіб актуальними стають не тільки проблеми міжнародної співпраці та міжнародної правової допомоги у цивільних справах, а й взаємодії національних і міжнародних процесів у сфері захисту цивільних прав — взаємозалежності національних цивільно-правових процедур, взаємозв'язку розгляду справ у міжнародних і національних судах. Більше того, керуючись принципом субсидіарності, перш за все, національні суди мають забезпечити впровадження міжнародних стандартів у національний правопорядок і судову практику. Річ у тому, що сучасні порівняльно-правові дослідження різних аспектів цивільного судочинства свідчать, що його моделі й тенденції розвитку процесуальних систем все більшою мірою адаптують базові цінності судочинства для подальшої його гармонізації на основі використання кращих і більш нейтральних з культурної точки зору елементів континентальної і англосаксонської систем права.

Зрештою, очевидним фактом стає те, що виникає чимало сучасних проблем науки цивільного процесуального права, що мають принциповий методологічний характер, ефективності судових процедур, гармонізації національних систем процесуального права, транснаціонального цивільного процесу і деяких інших. Тобто, власне, йдеться про проблематику сучасного цивільного процесу в глобальному контексті [4, 119–145; 5; 6, 9–17; 7, 114–137].

Фундаментальною умовою, яка зараз і в найближчій перспективі все більше визначатиме розвиток процесуального права, є зближення структур національного цивільного процесуального права у зв'язку з глобалізацією. Слід погодитися з тим, що у сучасному світі національні підходи до здійснення правосуддя все частіше вимагають забезпечення загальних стандартів юридичної безпеки і розгляду справ при веденні транснаціонального бізнесу. Як і у випадку з дотриманням прав людини, на перший план тут виходить ефективність судової та юрисдикційної систем у цілому [8, 11].

Фундаменталізація прав людини,
європейський вимір права
на справедливий судовий розгляд

Ратифікація Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) є важливою подією для правових систем держав — членів Ради Європи. Власне, можна говорити про нові істотні феноменологічні аспекти впливу Конвенції на практику судочинства і можливості формування досвіду національних судів, пов'язаного із застосуванням Конвенції. Як точно помітив М. де Сальвіа, національний суддя відтепер зв'язаний завданням проголошення права, як суддя з прав і свобод, і тим самим він є

першим суддею з прав людини. Отже, особа, яка звертається до суду, знає, що вона має право посилатися в судах на Конвенцію в тому сенсі, в якому вона тлумачиться Страсбурзьким судом [9, 21].

Застосування Конвенції і рішень Європейського суду з прав людини певним чином залежить від готовності судової практики [10, 8–10] і ступеня освоєння механізму застосування практики Європейського суду з прав людини [11, 18–24; 12, 140–142; 13, 41–46]. Пункт 1 ст. 6 Конвенції серед конвенційних прав, які повинні гарантуватися державами, закріплює право кожного у разі спору про його цивільні права та обов'язки на справедливий і публічний судовий розгляд справи в розумний строк незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону. Судове рішення оголошується публічно, проте преса і публіка можуть не допускатися протягом всього процесу або його частини з міркувань моралі, громадського порядку або національної безпеки в демократичному суспільстві, а також коли того вимагають інтереси неповнолітніх або захисту приватного життя сторін, або — тією мірою, в якій це, на думку суду, строго необхідно при особливих обставинах, коли гласність порушувала б інтереси правосуддя [14, 11].

Європейський суд з прав людини, розглядаючи справи щодо порушення права на справедливий судовий розгляд, тлумачить вказану статтю як таку, що не тільки містить детальний опис гарантій, представлених сторонам у цивільних справах, а й захищає насамперед те право, яке дає можливість практично користуватися такими гарантіями, — доступ до суду, оскільки такі характеристики процесу, як справедливість, публічність, ди-

намізм позбавляються сенсу, якщо немає самого судового розгляду [15, 45]. Таким чином, представляється, що право на справедливий судовий розгляд, закріплене в п. 1 ст. 6 Конвенції, необхідно розглядати ширше, ніж воно прописане у вказаній нормі, а саме як право на доступ до правосуддя, яке хоча безпосередньо не передбачено в Конвенції, але впливає з неї. Іншими словами, держави — учасниці Конвенції зобов'язані створювати достатні й оптимальні умови щодо забезпечення доступності правосуддя як загальноновизнаного міжнародного стандарту справедливого судочинства.

Право на справедливий судовий розгляд останнім часом стало предметом серйозного вивчення. Існує стала точка зору, що це право має декілька складових елементів (аспектів): право доступу до судової процедури; право на справедливий розгляд у розумний строк незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону; право на публічний розгляд справи; право брати участь в судовому розгляді справи, маючи рівні можливості з іншою стороною; право допитувати свідків та ін. Проте єдиної точки зору із цього приводу все ж таки не існує [16, 12–14; 17, 65–66; 18, 95; 19, 295–296; 20, 63–64]. Очевидним є те, що можна запропонувати виділяти такі основні, базові складові елементи права на справедливий судовий розгляд:

- необтяжений юридичними і економічними перешкодами доступ до судової установи;
- належна судова процедура;
- публічний судовий розгляд;
- розумний строк судового розгляду;
- розгляд справи незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону [21, 16].

Фундаменталізація прав людини і визнання права на справедливий судовий розгляд як інтегруючого чинника національних процесуальних систем стала підставою для подальших колективних зусиль з гармонізації політики підвищення ефективності цивільного судочинства. Зацікавленість міжнародного співтовариства у розвитку доступності правосуддя як єдиного і універсального стандарту справедливого судочинства, необхідного для забезпечення захисту прав і свобод, які гарантуються в кожній демократичній правовій державі, і втілення цього стандарту в національні правові системи, сприяла тому, що зусиллями країн — учасників Ради Європи було вироблено і прийнято Комітетом Ради Європи резолюції і рекомендації з питань забезпечення простішого доступу громадян до ефективного правосуддя: резолюції № 78 (8) від 2 березня 1978 р. про юридичну допомогу і консультації та № (76) 5 від 18 лютого 1996 р. про юридичну допомогу по цивільних, торгових і адміністративних справах, рекомендації № R (93) 1 від 8 січня 1993 р. про ефективний доступ до закону і правосуддя для бідних верств населення, № R (86) 12 від 16 вересня 1986 р. щодо заходів по недопущенню і скороченню надмірного навантаження на суди, № R (81) 7 від 14 травня 1981 р. щодо шляхів поліпшення доступу до правосуддя, № R (84) 5 від 28 лютого 1984 р. щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення судової системи, № R (94) 12 від 13 жовтня 1994 р. про незалежність, ефективність і роль суддів, № R (95) 5 від 7 лютого 1995 р. щодо введення в дію і поліпшення функціонування систем і процедур оскарження по цивільних і торгових справах, № R (95) 11 від 11 вересня 1995 р. щодо відбору, об-

робки, надання і архівації судових рішень в правових інформаційно-пошукових системах.

Останніми роками істотну роль в політиці підвищення ефективності цивільного судочинства почала відігравати діяльність Європейської Комісії з питань ефективності правосуддя (CEPEJ), яка створена Комітетом Міністрів Ради Європи у вересні 2002 р. і основним завданням якої стала розробка конкретних пропозицій та їх використання державами — членами Ради Європи, для:

- ефективного просування існуючих європейських інструментів, що стосуються організації правосуддя;
- забезпечення загальної політики щодо судів з урахуванням інтересів споживачів системи правосуддя;
- сприяння у зменшенні кількості справ в Європейському суді з прав людини за допомогою пропонованих ефективних для держав рішень по запобіганню порушенням ст. 6 Конвенції.

Згідно зі Статутом CEPEJ «(а) досліджує результати, досягнуті різними судовими системами (...), використовуючи звичайні статистичні критерії і засоби оцінки, (б) визначає проблеми і області для можливих удосконалень і обміну інформацією щодо функціонування судових систем, (с) визначає конкретні засоби поліпшення вимірювань функціонування судових систем держав — членів. Для цього CEPEJ покликає: (а) виділяти індикатори ефективності цивільного судочинства, що розвиваються, збирати і аналізувати кількісні і якісні показники, визначати заходи і засоби оцінки і (б) складати повідомлення, статистику, показові огляди практики, формувати керівні принципи, плани дій, думки і загальні коментарі». Крім того, Статут передбачає більш ширший спектр

діяльності *СЕРЕЈ*, який виходить на ширші, ніж «справедлива» ефективність (у вузькому сенсі слова), поняття, і стосується більш широкого спектра проблем ефективності правосуддя в цілому.

У грудні 2004 р. *СЕРЕЈ* підготувала доповідь «Європейські судові системи: факти і дані». Ця доповідь була результатом експериментального дослідження, заснованого на анкетному опитуванні, що стосується оцінки судових систем. Воно призначене для отримання зіставних об'єктивних кількісних і якісних даних про організацію і функціонування 40 судових систем з 46 держав — членів Ради Європи. Доповідь була схвалена на 7-й пленарній сесії *СЕРЕЈ* (липень 2006 р.) і ґрунтувалась на повідомленнях, підготовка яких координувалася національними кореспондентами, призначеними державами. Мета доповіді полягала в тому, щоб надати короткий огляд європейських судових систем [22].

Цей документ містить інформацію, яка звернена до держав-членів і відображає перш за все пріоритети і фундаментальні принципи Ради Європи, головні тенденції розвитку і загальні проблеми для європейських держав. Він містить дані для глибокого вивчення, характеристики судових систем (наприклад цивільного права і загального права; країн з перехідними або старими судовими традиціями), географічні критерії (кількість населення) або економічні критерії (наприклад у межах або поза зоною євро). Так, наприклад, у доповіді дається характеристика судових систем і стану правосуддя в різних аспектах: кількість населення країн, величина щорічних державних витрат на регіональному або федеральному рівні по відношенню до валового внутрішнього продукту на душу населення, пов-

ний щорічний бюджет всіх судів, щорічний державний бюджет на юридичну допомогу, загальна кількість судів та їх структура, право на перекладача для всіх, наявність в законодавстві процедур для вирішення термінових питань, спрощених процедур, можливостей у суду другої інстанції направити справу до суду першої інстанції для повторного розгляду, загальна кількість цивільних справ у судах і терміни їх розгляду, та ряд інших даних, що характеризують судові системи і стан правосуддя.

Еволюція типологічних моделей цивільного процесу

Розвиток цивільного процесу нового часу, як відомо, відбувався впродовж багатьох століть усередині різних правових культур.

Зарубіжні процесуалісти, особливо західні, здійснюють інтенсивний пошук сучасного розуміння цивільного процесу, таких його істотних ознак, які характеризують природу, потенційні можливості й ефективність. Власне йдеться про моделі цивільного процесу, які відображають рівень правової культури, що є вкрай важливим і з погляду законодавчих тенденцій, і концептуальних принципів науки цивільного процесуального права. На нашу думку, останні кодифікації цивільного процесуального законодавства в європейських країнах підтверджують синхронність як модернізації процесуального законодавства, так і актуальності і розвитку процесуальної доктрини. Достатньо лише звернути увагу на реформи цивільного процесу в Німеччині, Франції, Англії, інших західноєвропейських країнах, країнах Центральної та Східної Європи, а також велику кількість наукової літератури з цієї проблематики [23, 361–379; 24, 28–32; 25, 42–44; 26]. Крім того, спостерігається чітко виражена тен-

денція конвергенції різних національних і континентальних культур цивільного процесу, активізація пошуку моделей ефективного судочинства у зв'язку з сучасними викликами забезпечення доступності правосуддя.

Наприклад, І. Медведєв справедливо зазначив, що для розуміння сучасних тенденцій модернізації цивільного процесу особливо корисним може стати досвід країн англо-американської правової сім'ї. Автор акцентує увагу на тому, що досвід Німеччини, Франції та Італії (*civil-law countries*) традиційно вважався для Росії визначальним, і модель російського цивільного судочинства значною мірою запозичена з положень процесуального законодавства, в основу якого покладена так звана інквізиційна система праросуддя, коли суд під час розгляду справи активний: здійснює контроль за поведінкою сторін і всім ходом слухань, направляє допит свідків, іншим чином впливає на склад доказового матеріалу, фокусуючи увагу учасників процесу на істотних для справи обставинах тощо. Проте далеко не всі проблеми можна вирішити, орієнтуючись тільки на романо-германську правову сім'ю. Сучасний цивільний процес, на думку автора, у всьому світі «гібридоподібен» — його можна характеризувати як «квазіінквізиційний» або «квазізмагальний» з однаковими проблемами і критикою цих проблем; більше того, він постійно змінюється. У зв'язку з цим досвід Англії та Америки (разом зі знаннями про правосуддя в романо-германській правовій сім'ї) дозволяє виділити загальну тенденцію розвитку цивільного судочинства у світовому масштабі [27, 136–151].

Дійсно, остання реформа цивільного судочинства в Англії та істотні зміни цивільного процесуального за-

конодавства США свідчать про відхід від чистої змагальності як типологічної характеристики англосаксонського цивільного процесу країн загального права. Ці тенденції достатньо широко коментувалися в науковій літературі і при аналізі судової практики [28, 198–210; 29, 17–22; 30, 19–38; 31, 324–348; 32, 1031–1059; 33, 1060–1066; 34, 1067–1082; 35, 400–413]. Що стосується особливостей Англії, то, як відомо, реформи лорда Вульфа вперше зробили серйозний прорив у змагальній системі цивільного судочинства і закріпили принцип судового керівництва процесом.

Проблема сучасних моделей цивільного судочинства, як вкрай актуальна, обговорювалася на багатьох конгресах Міжнародної асоціації процесуального права. Особливо ця проблема обговорювалася на конференції «*The future of Categories — Categories of the future*» («Майбутнє категорій — категорії майбутнього»), яка проводилася Асоціацією 3–5 червня в 2009 р. у Торонто. Основна тема, яка обговорювалася на конференції, зводилася до того, що реформи і гармонізація цивільного процесу все більше і більше нівелюють відмінності між системами цивільного процесу країн загального і континентального права. Проте головне полягає в тому, що старі категорії стали менш актуальними для характеристики моделей цивільного процесу як концептуальних основ конструювання механізмів врегулювання спорів. Лейтмотивом конференції стала теза про те, що зміни, які відбуваються в обох системах, і ролі учасників цивільного процесу — сторін, адвокатів і свідків, ролі суддів і суду як органу судової влади, свідчать, що очевидною стає гармонізація проектів змішаної юрисдикції, що традиційні відмінності не можуть визна-

чити процедури вирішення спорів і процесів у майбутньому. Більше того, особливо наголошувалося, як це не парадоксально, що реформи можуть привести до практичних відмінностей між країнами в рамках цивільного або загального права набагато більше, ніж відмінності між цивільним і загальним правом у цілому [36].

У цьому відношенні звертає на себе увагу думка Дж. Джоловіча (*J. Jolowicz*), який пише, що існує широко поширена думка, що тоді, як Англія і інші країни загального права мають змагальну систему цивільної процедури, континентальні країни використовують інквізиційну систему. Насправді змагальний процес просто не існує в реальному світі, так само як і інквізиційний. Слід визнати, що деякі системи є більш змагальними або більш інквізиційними, ніж інші. Є масштаб, в який всі процесуальні системи можуть бути поміщені: з одного боку — теоретично чиста змагальна система, а з другого — теоретично чиста інквізиційна.

Головний дефект змагальної системи полягає в тому, що суддя не має своїм обов'язком встановити правду. Таке правосуддя є процедурним, тобто системою розгляду спорів. З огляду на це, підкреслює автор, відсутні причини для наполегливої прихильності до змагальної системи, системи, яка особливо краще відповідає тому, щоб обговорити рішення, але в меншій мірі — постановці «правильних» рішень. Тому, швидше, слід наближатися до інквізиційної, ніж до традиційної змагальної системи. Обидві системи довгий час визнавали (одна — неявно, інша — явно) принцип *principe de la contradiction* (принцип змагальності). Але зараз правильним є те, що для обох систем сторони у справі більш не мають повного контролю над про-

цесом і, як результат, обидві визнають необхідність пошуку істини в процесі. Ці зміни почалися у Франції з боязкого введення в 1935 р. правила управління процесом за допомогою *juge charge de suivre la procedure* (суддя, відповідальний за вирішення справи).

Остання реформа в Англії, як зазначає Дж. Джоловіч, віддалила англійську систему від класичної змагальної системи і наблизила її до французької. Змагальна система довгий час була наріжним каменем англійського цивільного процесу. Ця система гарантує процедурне правосуддя, але за своєю суттю вона не цілком відповідає принципу незалежного правосуддя. Вирішення спору вже не є основною функцією судового розгляду в сучасній Англії і тому потрібно визнати, що потрібна процедура, яка робить менший акцент на свободу сторін, а більше — на досягнення правильних рішень [37, 289–291].

Таким чином, є певні підстави стверджувати, що спостерігаються тенденції на рівні національних процесуальних законодавств, які підтверджують в цілому конвергенцію двох відомих класичних форм цивільного процесу — цивільного процесу суто змагального типу і суто інквізиційного типу. Разом з тим за такої ситуації теоретично ускладнюється загальна доктринальна характеристика моделі цивільного процесу. На нашу думку, в цивілізаційному аспекті і традицій континентального й англосаксонського процесу, виходячи з наявності та значущості Конвенції як регіонального міжнародного правового акта, а також інших аналогічних регіональних нормативно-правових актів, можна запропонувати як еталон модель справедливого цивільного процесу (соціального цивільного процесу), яка відображає загальний концепт між-

національної гармонізації правосуддя і в культурологічному відношенні є надбанням національної та інтернаціональної правових культур. При такому підході цивільний процес у глобальному контексті все більше і більше набуває якостей монокультурної правової цінності.

Глобалізація цивільного процесу як реальна сучасна тенденція його розвитку, що визначає риси єдності, все-таки не може, на нашу думку, нівелювати самотність національних процесуальних систем з урахуванням специфіки їх історичного розвитку, доктринальних поглядів, стану судової практики та інших чинників. У цьому сенсі на тлі глобалізації не можуть зніматися не менш важливі наукові проблеми — національної ідентичності цивільного процесу. І тому представляється знаковим для науки цивільного процесуального права, що останнім часом з'являються фундаментальні праці, в яких досліджуються соціокультурні особливості правосуддя у цивільних справах і типологізація національних цивільних судочинств [38, 543–562; 39, 7–34; 40, 54–60; 41, 9–154]. Немає сумніву, що ця проблематика — перспективний і унікальний напрям розвитку сучасної науки цивільного процесуального права.

Диференціація судових процедур і субстанціальність процесуальних проваджень

У рамках проблематики моделей цивільного судочинства останніми роками досить актуальною є проблема судових процедур, яка втілюється у тих чи інших прикладних теоріях цивільного процесуального права [42, 542–566]. На нашу думку, є підстави, перш за все ґносеологічного порядку, не тільки для вузькоспеціального дослідження саме цієї проблематики, а й для її подальшого впровадження в

теорію і практику цивільного судочинства з метою підвищення ефективності механізму цивільно-процесуального регулювання.

Наскільки відомо, в західній теорії цивільного процесуального права проблеми диференціації судових процедур висвітлювалися, і, більше того, процесуальні законодавства західних країн були достатньо сприйнятливі до введення різних конструкцій автономних процедур цивільного процесу. Разом з тим, оскільки для західної доктрини характерне дослідження в більшості своїй прикладних питань теорії, на концептуальному рівні ця проблема не порушувалася. До цього більшою мірою підійшла процесуальна теорія східно-європейських країн, яка власне поклала початок для теоретичного освоєння такого важливого наукового завдання.

Так, привертає увагу стаття Т. Сахнової «Судові процедури (про майбутнє цивілістичного процесу)», у якій проводиться думка про те, що усвідомлення процесів глобалізації для процесуального права породжує прагнення побачити нову якість процесу — і зазвичай у предметній сфері (у предметі регулювання процесуального права). Проте існує й інший спосіб досягнення цивілістичним процесом нової якості — розвиток методів сучасного процесу, судового захисту. Новий зміст процесуальної діяльності надають нові методи, але не її новий предмет. Слід підкреслити при цьому принципово важливу тезу авторки, що онтологія самого процесу — це інструментарій методів сучасного судового процесу. Судові процедури в сучасному процесі висувуються насамперед не тільки як головний критерій диференціації процесу, а як головний інструментарій його подальшого розвитку, отримання нової якості [43, 9–10].

Своєрідний підхід до характеристики судових процедур запропонувала Е. Мурадьян у монографії «Нотаріальні і судові процедури». Суть її підходу полягає в тому, що судові процедури розглядаються як іманентні процесуальним функціям у межах тієї або іншої стадії цивільного судочинства форми процесуальної діяльності і в цілому алгоритмізують порядок стадій судочинства [44, 144–215]. Вельми цікавим є й те, що такий підхід дозволив автору сформулювати поняття і зміст самого судового методу — образу дій судді та суду, що гарантує справедливості судового розгляду, способу здійснення правосуддя судом і сукупності судових процедур, прийомів і способів. Судовий метод, як зазначає авторка, по суті — інтегральна якість правосуддя, що виражає квінтесенцію судових принципів і процедур [45, 219].

Звертає на себе увагу те, що наведені точки зору мають різні визначальні передумови, або підстави. Якщо конструкція процесуальних процедур, запропонована Т. Сахновою, ґрунтується на диверсифікації процесуальних проваджень, то конструкція процедур, запропонована Е. Мурадьян, ґрунтується на диверсифікації процедур у рамках відповідного процесуального провадження і в межах процесуальних стадій. Очевидно, йдеться про принципово різні наукові та законодавчі конструкції, які з теоретичної точки зору заслуговують на увагу.

Концептуальний розвиток процесуальних процедур слід пов'язувати з диференціацією цивільної процесуальної форми як базової конструкції цивільного процесу, яка має забезпе-

чити ефективність судового процесу і його основоположну цінність, — право на справедливий судовий розгляд. Фундаментальним науковим ресурсом при дослідженні цієї проблематики, на нашу думку, може бути теорія юридичного процесу, інструментальне значення якої повністю не вичерпане в частині обґрунтування конструкцій юридичних процесів, зокрема цивільного, як сукупності процесуальних проваджень, процесуальних стадій і процесуальних режимів. Особливе методологічне значення для дослідження цієї проблематики має також питання про співвідношення правосуддя у цивільних справах (цивільного судочинства) і цивільного процесу, оскільки диференціація цивільного процесу через його реконструкцію і введення автономних процедур неминує виводити на доктринальну модель взаємодії судової влади, правосуддя у цивільних справах і цивільного процесу* [46; 47, 90–247; 48, 96–97].

Один із концептів теорії юридичного процесу полягає в тому, що в структурі юридичного процесу провадження — це головний елемент, який є комплексом взаємозв'язаних і взаємозумовлених процесуальних дій, які 1) становлять певну сукупність процесуальних правовідносин, що відрізняється предметною характеристикою і зв'язаністю з відповідними матеріальними правовідносинами; 2) виникають у зв'язку з потребою встановлення, доведення, а також обґрунтування всіх обставин і фактичних даних юридичної справи, яка розглядається; 3) зумовлюють необхідність закріплення, офіційного оформлення отриманих процесуальних результатів

* Проблема співвідношення судової влади та правосуддя у цивільних справах має більш широкий науковий контекст, проте у зв'язку з розглянутою проблематикою диференціації судових процедур, як відомо, вона обговорюється під кутом зору того, чи реалізується судовою владою в формі правосуддя в спрощених провадженнях цивільного процесу. Особливо це стосується статусу наказного провадження та заочного розгляду цивільних справ.

у відповідних процесуальних актах-документах [49, 71–91]. Власне кажучи, процесуальне провадження в сукупності своїх ознак відбиває предметну характеристику судового процесу. Саме у цьому відношенні і видається правильним ставити питання про можливу диференціацію процесуальної форми і, зокрема, про модифікацію цивільного процесу і введення тих або інших процедур.

Ю. Грошевий точно помітив, що одні автори вважають, що процес включає процедуру, інші — навпаки, стверджують, що провадження є елементом процедури, а треті не розмежовують ці поняття [50, 28–29]. Наприклад, С. Дегтярьов пише, що термін «провадження» в загальноживаному сенсі пов'язаний з дієсловом «провадити», суд же в процесі розгляду і вирішення цивільних справ нічого, окрім судових актів, не провадить, тому, незважаючи на досвід застосування цього терміна, що історично склався в процесуальному законодавстві і процесуальних кодексах, точнішим за своїм змістом є термін «судова процедура» [51, 12–13].

Видається, що поняття «процесуальне провадження» і «судова процедура» хоч і взаємозв'язані, проте не є тотожними, оскільки не всяка, а лише окрема і автономна судова процедура субстанційно може бути процесуальним провадженням і складовою частиною процесуальної форми. Красномовною ілюстрацією цьому є різноманітність структур цивільних процесуальних кодексів різних країн. При цьому слід підкреслити, що існуюче таке різноманіття структурних компонентів ґрунтується на єдиних по суті критеріальних підставах — конструкціях відповідних процесуальних проваджень. Такий, на перший погляд, унікальний збіг не є і не може бути

простим збігом обставин. Цей факт, навпаки, свідчить про глибоку закономірність і фундаментальне значення в організації структурно-системних зв'язків процесуальних проваджень як опорних елементів цивільного процесу. У цьому сенсі цікаво звернути увагу на структуру цивільних процесуальних кодексів деяких країн.

Наприклад, ЦПК Франції містить загальні положення для всіх юрисдикцій, норми, які визначають особливості проваджень в судах різної юрисдикції, а також особливості проваджень щодо різних категорій справ, правила третейського судочинства і примусового виконання судових рішень. Третя книга Кодексу (*Livre Troisième Disposition particulières à certaines matières*), зокрема, передбачає систему окремих проваджень: 1) у справах фізичних осіб (*Titre I. Les Personnes*): про громадянство фізичної особи, про визнання громадянина безвісно відсутнім, про розірвання шлюбу, про усиновлення (удочеріння), про реалізацію батьківської влади тощо; 2) у справах, пов'язаних із захистом на право володіння майном (*Titre II. Les Biens*); 3) у справах, пов'язаних зі здійсненням зобов'язальних правовідносин (*Titre IV. Les Obligations et les Contrats*).

Відповідні частини ЦПК Австрії також передбачають загальні положення (*Allgemeine Bestimmungen*), провадження в судах першої інстанції (*Verfahren vor den Gerichtshöfen erster Instanz*), провадження в окружних судах (*Verfahren vor den Bezirksgerichten*), а шоста частина містить особливі правила провадження за окремими категоріями справ: 1) спрощене провадження у справах про стягнення грошового боргу, підтвердженого документами (*Mandatsverfahren*); 2) виконання вексельних зобов'язань; 3) по

спорах, які витікають з договорів з приводу нерухомості; 4) третейське провадження.

ЦПК Італії також містить книгу про окремі провадження: 1) сумарне провадження — спрощене, прискорене провадження окремих категорій справ; 2) провадження у сімейних справах і справах про цивільний стан, зокрема про розірвання шлюбу і обмеження дієздатності; 3) провадження у справах про відкриття спадщини; арбітражне провадження.

Правила цивільного судочинства Англії (*Civil Procedure Rules — CPR*) також будуються на системі певних проваджень: 1) провадженні у справах з малою сумою позову (*the small claims track*), якщо йдеться про спори з ціною позову не більш £ 5 000; 2) прискореному провадженні (*the fast track*) у справах з ціною позову не більш £ 15 000; 3) звичайному провадженні (*the multi-track*) у справах по спорах, які не можуть розглядатися у спрощених процедурах судового розгляду [52, 201–211].

Викладене підтверджує, що диверсифікація цивільного процесу — результат певної модифікації позовного провадження як опорної конструкції цивільного судочинства. Конструювання інших процесуальних проваджень можливе з урахуванням різних чинників: матеріально-правових особливостей тих або інших категорій справ, прискорення термінів розгляду справ, необхідності урівноваження процесуальних прав сторін з метою запобігання зловживанню ними, введення спрощених судових процедур (відомо, наприклад, що практично в більшості процесуальних систем введені наказне і заочне провадження) тощо.

Таким чином, проблематика диференціації цивільного судочинства в контексті розвитку онтологічних під-

став підвищення його ефективності визначаються диверсифікацією процесуальних проваджень, які за своєю суттю виступають у полі цивільного процесуального законодавства як автономні процесуальні процедури, що мають субсидіарний характер по відношенню до класичної процедури позовного провадження. Що ж до процедур, що існують в рамках того або іншого процесуального провадження, то, оскільки вони не мають субстанціонального характеру в структурі цивільного процесу, ці окремі процедури в межах відповідних процесуальних проваджень не є і не можуть бути опорними елементами процесуального механізму регулювання цивільних процесуальних відносин.

Цивільний процес в умовах інтеграційного правопорядку Європейського Союзу

Як наголошувалося, фундаментальною умовою, яка зараз і в найближчій перспективі все більше визначатиме розвиток процесуального права, є зближення структур національного цивільного процесуального права. Причому йдеться не стільки про розширення проблематики порівняльно-правових досліджень цивільного процесу, скільки про фрагментацію і формування автономного процесуального наднаціонального законодавства в рамках специфічного інтеграційного правопорядку, що реально складається і який є унікальним явищем [53, 273–280; 54, 392–394; 55, 96–123; 56, 278–279; 57, 146–148; 58, 529–544; 59, 195–198].

Дійсно, розгляд правових спорів між суб'єктами права різних держав і функціонування різних національних правопорядків, а також гарантування права на справедливий судовий розгляд стає можливим завдяки міжнародній гармонізації цивільного проце-

суального права. Ця проблема є надзвичайно актуальною у Європі протягом останніх 20 років, особливо після Амстердамського договору, який вніс істотні зміни до договорів про створення Європейських Співтовариств і Договору про Європейський Союз. Подальше розширення ЄС, а також орієнтація багатьох країн на членство в Європейському Союзі значно підсилюють актуальність цієї проблеми. Річ у тому, що неухильне розширення меж економічної діяльності призводить до зростання транскордонних операцій і транскордонних конфліктів.

У національному законодавстві вже давно порушена проблема підвищення ефективності цивільного судочинства і доступу до суду, що істотно ускладнюється в трансграничних конфліктах. Тому ідея вирішити цю проблему шляхом узгодження або гармонізації цивільного процесуального законодавства виникла об'єктивно. У результаті гармонізації очікується зменшення негативних наслідків, пов'язаних із відмінними рисами, наявними в різних правових і законодавчих системах.

Більшість зусиль з гармонізації були спрямовані на право, яке регулює торгові та фінансові операції. Існує ряд міжнародних договорів і конвенцій з цих питань, а також деякі аналогічні механізми правової охорони особистих прав — працівників, дітей, заміжніх жінок [60, 5–31; 61, 32–41; 62].

У гармонізації процедури досягнутий менший прогрес. Існувало припущення, що національні процесуальні системи дуже відрізняються одна від одної і відображають власну політичну історію і культурні традиції, що принципово ускладнює можливість їх гармонізації. Проте новаторська робота професора М. Сторме показала, що гармонізація можлива в таких проце-

суальних питаннях, як формування позовних вимог, надання доказів, процедури ухвалення рішень тощо [63]. У подальшому цей напрям наукових досліджень знайшов підтримку, і почали з'являтися праці, присвячені концепціям гармонізації процесуальних систем, зокрема формування європейського процесуального права, яке відрізняється від національного цивільного судочинства і міжнародного цивільного процесу [64, 81–98; 65, 1021–1032; 66, 3–17; 67, 23–35; 68, 765–784; 69, 61–77; 70, 87–100].

Першим успішним кроком на шляху часткової гармонізації цивільного процесуального законодавства в рамках Європейського Союзу було ухвалення 27 вересня в 1968 р. Брюссельської конвенції про юрисдикцію, визнання і виконання рішень судів у цивільних і торгових справах, а також 16 вересня в 1988 р. Луганської конвенції з такої ж тематики. Незважаючи на позитивні наслідки цих конвенцій, гармонізація цивільного процесуального права прискорила лише після 1990 р.

Маастрихтський договір 1992 р. відкрив великі можливості співпраці у питаннях цивільного судочинства, але, незважаючи на це, країни-учасниці все ж таки демонстрували небажання гармонізувати правила цивільного судочинства. Амстердамський договір, що набув чинності 1 травня 1999 р., створив для судової співпраці у цивільних справах ефективну правову основу — нову ст. 65 Договору про створення Європейського Співтовариства. Ця стаття передбачала правові заходи, які можуть бути здійснені у сфері співпраці у цивільних і торгових справах з транскордонними наслідками, оскільки це необхідно для функціонування внутрішнього ринку. Ці заходи включали: поліпшення і спрощення транскордонного вручення до-

кументів судового і позасудового характеру, збору доказів, визнання і виконання рішень у цивільних і комерційних справах, включаючи рішення, прийняті у позасудовому порядку. Стаття 65 Договору також припускала систему заходів з гармонізації норм, які застосовуються країнами-учасниками щодо конфлікту законів і юрисдикції, усунення перешкод для нормального функціонування цивільного судочинства через гармонізацію норм цивільного процесу, які застосовуються в державах-членах.

Як видно, хоча зближення і гармонізація національного цивільного процесуального законодавства не є безпосереднім об'єктом цих правил, разом з тим вони, так би мовити, зробили «замах» на внутрішнє цивільне судочинство держав-членів. Стаття 65 Договору дала істотний поштовх європейській гармонізації і, як наслідок, — формуванню власне європейського цивільного процесуального законодавства і європейського цивільного процесуального права. Принагідно слід зазначити, що у певному вимірі інтеграційне право може бути використане приватними особами (фізичними чи юридичними особами) з точки зору застосування до окремих правовідносин і за умов, що ці приватні особи не належать до держав — членів ЄС. У цьому і полягає основна принципова відмінність між європейськими правилами цивільного судочинства і такими базовими конвенціями, як, наприклад, Гаазькі конвенції з питань цивільного процесу, оскільки вони регулюють транскордонну співпрацю у правовій сфері, гарантуючи при цьому суверенітет держав — учасниць конвенцій. Так, відповідно до ст. 263 Договору про функціонування ЄС фізичним та юридичним особам надається можливість подати позов проти рі-

шення, яке адресоване цій особі, або проти рішення, яке хоча і має форму регламенту або рішення, яке адресовано іншій особі, індивідуально та безпосередньо стосується позивача. Підставами для оскарження таких актів можуть бути: відсутність в інституту ЄС компетенції приймати оскаржуваний акт, суттєві процедурні порушення при їх прийнятті, порушення положень Договору про функціонування ЄС чи іншої правової норми, що стосується їх застосування, або зловживання владою.

Слід зазначити також, що на формування інтеграційного правопорядку загалом і у сфері цивільного судочинства зокрема здійснила істотний вплив практика Суду Європейського Союзу [71, 99–105; 72, 24–27]. Більше того, можна сказати, що цей Суд сформулював концепцію, яка зводиться до того, що норми національного процесуального права не можуть ускладнювати застосування загального, тобто інтеграційного права. Вперше такий концепт Суд сформулював у справі «*Factortame LTD*». Ця справа стосувалася права національних судів надавати проміжні засоби судового захисту. Рішення у цій справі ухвалене Судом ЄС в преюдиціальному порядку, передбаченому ст. 234 Договору про створення Європейського Співтовариства, за поданням англійської Палати Лордів. Предметом запиту було тлумачення права Співтовариства щодо компетенції національних судів надавати проміжні засоби судового захисту у разі, коли сторони оскаржують права, засновані на інтеграційному праві. Суть справи полягала в тому, що декілька компаній, у тому числі і *Factortame*, оскаржили до Високого Суду Великої Британії реєстраційний Акт про торгове мореплавство 1988 року, який, на їх думку, порушував право

Співтовариства, і вимагали застосування проміжні засоби по забезпеченню позову до винесення остаточного рішення. Справа була передана до Палати Лордів, яка зазначила, що національний суд не має повноважень щодо ухвалення проміжних засобів проти Корони (тобто проти Акта Парламенту), і тому застосування тимчасових заходів по забезпеченню позову є неможливим. Суд ЄС по цьому преюдиціальному запиту вирішив: «...повна дієвість права Співтовариства буде порушена, якщо норма національного права зможе перешкоджати суду, який розглядає спір, врегульований правом Співтовариства, надавати проміжні засоби правового захисту для того, щоб забезпечити повну дієвість рішення, яке буде винесено відносно існування у сторони прав, наданих правом Співтовариства». Тому «національний суд, розглядаючи справу, по якій зачіпається право Співтовариства, якщо вважає, що єдиною перешкодою, яка перешкоджає йому надати проміжні засоби судового захисту, є норма національного права, має право не застосовувати цю норму» [73].

У результаті гармонізації європейського процесуального права Європейський Союз прийняв розгалужену систему регламентів, які зараз становлять систему європейського цивільного процесуального законодавства:

- Регламент Ради ЄС № 44/2001 від 22 грудня 2000 р. про юрисдикційну компетенцію, визнання і виконання рішень у цивільних і торгових справах;

- Регламент Ради ЄС № 1346/2000 від 29 травня 2000 р. про процедури неспроможності;

- Регламент Ради ЄС № 2201/2003 від 22 листопада 2000 р. про юрисдикційну компетенцію, визнання і ви-

конання рішень у сімейних справах і справах про відповідальність батьків (відмінюючий Регламент Ради ЄС № 1347/2000 від 29 травня 2000 р. про компетенцію, визнання і виконання рішень у сімейних справах і справах про відповідальність батьків відносно спільних дітей);

- Регламент Європейського Парламенту і Ради ЄС № 805/2004 від 21 квітня 2004 р. про введення Європейського виконавчого листа для безспірних вимог;

- Регламент Європейського Парламенту і Ради ЄС № 1896/2006 від 12 грудня 2006 р. про створення європейського порядку здійснення платежів;

- Регламент Європейського Парламенту і Ради ЄС № 861/2007 від 11 липня 2007 р. про процедуру розгляду дрібних спорів (спорів до 2 000 євро).

Важливо зазначити, що, незважаючи на серйозні зусилля держав і безпечну їх результативність, у громадській думці все більше стверджується необхідність вирішення конкретних питань гармонізації цивільного процесу як відповідь на глобальні виклики. Цікаві дані з цього приводу містяться у спеціальному дослідженні, проведеному *TNS Евробарометр* (Лондон, Велика Британія) для Європейської комісії (*TNS Opinion for the European Commission*) і присвяченому доступу громадян в країнах ЄС до цивільного правосуддя, яке опубліковане 27 травня 2008 р. Загальний результат дослідження зводиться до того, що доступ до цивільного правосуддя в іншій країні-учасниці сприймається як складний більшістю громадян ЄС (55%), тоді як тільки два з десяти європейців (17%) вважають, що він легкий, а три з десяти (28%) — не можуть відповісти.

Анкетування, яким було охоплено понад 26 700 осіб у 27 державах – членах ЄС, показує, що, хоча, на думку більшості, у всіх державах-членах доступ до цивільного правосуддя більш ускладнений, ніж у власній країні, шкала думок варіюється залежно від тієї або іншої країни. Думка про те, що доступ до правосуддя є простим, характерний для Словенії (31 %), Італії (27 %), Іспанії (24 %), Польщі і Фінляндії (обидві 22 %), Бельгії (21 %). І навпаки, 8 з 10 громадян у Швеції (89 %) і Греції (82%) вважають, що доступ до цивільного правосуддя в іншій державі-члені є ускладненим. Дані Євробарометра свідчать також про те, що оцінки громадян істотно різняться залежно від цілого ряду соціальних характеристик, перш за все місця народження, віку і освіти респондентів.

Дослідження, проведене TNS, виявило і основні перешкоди для доступу до цивільного судочинства в іншій країні. Більшість респондентів заявили, що вони не знатимуть процесуальних норм в цій країні (52 %). Мовні бар'єри є другою основною проблемою відносно доступу до правосуддя за кордоном (40 %). Вартість процедури (27 %) і відсутність довіри до судової системи (20 %) також викликають стурбованість значної частини європейців. Нарешті, були згадані й інші проблеми – тривалість процедури (14 %), відстань між країнами (10 %) тощо.

Наприклад, незнання правил процедури найбільшу стурбованість викликає у Швеції (71 %), Данії (67 %), Франції (67 %), найменшу стурбованість викликають мовні бар'єри в Польщі, Угорщині (51 %) і Австрії (37 %), вартість процедури – у Чеській Республіці (53 %), Кіпрі (48 %).

Звертає на себе увагу те, що лише 3 % респондентів вказали, що вони

не матимуть проблем, якщо потребуватимуть доступу до цивільного правосуддя в іншій країні [74].

Модельні норми та транснаціональні правила цивільного судочинства

Говорячи про гармонізацію цивільного процесуального права, слід відзначити значення модельної нормотворчості і як видатний приклад – Іbero-американський модельний кодекс цивільного судочинства, підготовлений Іbero-американським інститутом процесуального права в 1988 р. (Кодекс Тіпо). Кодекс передбачає такі єдині принципи цивільного процесу, як диспозитивність, управління процесом, справедливість судового розгляду та ін. [75, 101–109].

Принципи Кодексу Тіпо як модельні було використано в процесуальних реформах іbero-американських країн. Яскравим прикладом гармонізації процесуального законодавства стало ухвалення на основі цього Кодексу Загального процесуального кодексу Республіки Уругвай 1989 р. Положення Кодексу Тіпо були запозичені при кодифікаціях цивільного процесуального законодавства Колумбії, Коста-Рики, Перу, Мексики, Португалії, Бразилії, Болівії, Венесуели [76, 389–417; 77, 527–539; 78, 483–502].

Методологічну роботу з гармонізації цивільного процесуального законодавства в країнах Латинської Америки проводить Іbero-американський інститут процесуального права, який створений у Монтевідео (Уругвай) у 1957 р. Цікаво, що в діяльності цього інституту беруть участь не тільки країни латиноамериканського континенту, а й такі європейські країни, як Іспанія, Італія, Португалія. А головне – цивільне процесуальне законодавство іbero-американських країн будується на принципах континен-

тального цивільного процесу. Невипадково останніми роками ця проблематика почала привертати увагу деяких вчених зі Східної Європи як приклад комплексної гармонізації цивільного процесуального законодавства в регіональному масштабі.

Як приклад нормативного акта, що також претендує на масштабну гармонізацію цивільного судочинства, слід назвати проект Транснаціональних правил цивільного судочинства, запропонований професорами Г. Хазардом і М. Таруффо. Цей проект містить процедурні правила, які країни можуть прийняти для вирішення спорів, що виникають з міжнародних операцій. При здійсненні міжнародної уніфікації цивільного процесуального законодавства автори Правил намагалися виявити фундаментальну тотожність і основні відмінності між процесуальними системами континентального і загального права. Більше того, ними доведено, що в сучасних умовах більше значення має тотожність процесуальних систем та їх основних рис. Визнання цих вимог полегшує завдання виявлення функціональних аналогій у різних правових системах і визначення перспективніших шляхів гармонізації. Основна єдність між процесуальними системами виявляється в правилах про юрисдикцію, незалежність суддів, формулювання матеріально-правової вимоги, тягар доказування у справі, встановленні фактів на підставі доказів, оскарження, остаточності судового рішення тощо [79, 493, 494; 80, 89, 80; 81, 843, 844; 82; 83, 769–784; 84, 758–808].

Що стосується відмінностей у процесуальних системах, то, поза сумнівом, вони існують. Наприклад, суддя в системі континентального права несе відповідальність за збір доказів,

формування правової позиції у справі. Судовий розгляд у континентальній правовій системі зазвичай складається з серії коротких судових слухань для збору доказів, які повинні бути представлені в судовому засіданні, як завершальний етап їх аналізу і ухвалення рішення. На відміну від цього, в країнах загального права судовий розгляд має, як правило, попередній або досудовий етап, на якому докази у справі представляються послідовно. Тому метою Транснаціональних правил цивільного судочинства є створення системи справедливої процедури для сторін і зняття певних відмінностей, які існують на національному рівні. Правила пропонуються для ухвалення державами для врегулювання спорів, які витікають з транснаціональних і комерційних операцій. Форми їх ухвалення можуть бути різними – підписання договору, конвенції або іншої міжнародної угоди. Крім того, національний суд може, якщо це не суперечить його власним обмеженням і процесуальному праву, застосовувати Правила як загальновизнані норми цивільного судочинства. Передбачається також, в яких умовах Правила можуть мати значення спеціальної процедури. У тих випадках, коли національний закон допускає, що Транснаціональні правила цивільного судочинства можуть бути прийняті як договірні умова щодо врегулювання спору, то ці Правила також підлягають обов'язковому застосуванню.

Таким чином, Транснаціональні правила цивільного судочинства закріплюють основні принципи цивільного судочинства, які визнаються в сучасних суспільствах. Вони є спробою об'єднати кращі елементи загальної процедури і, зокрема, те, що властиво процесуальним системам загального і континентального права.

Проблема диференціації процесуальних форм здійснення правосуддя

У теорії цивільного процесуального права модель цивільного процесу за сталою традицією визначалася співвідношенням матеріального цивільного права і цивільного процесуального права, і про це свідчить розвиток доктрини цивільного процесуального права, заснованої на специфіці континентального і загального права.

Практичним втіленням цієї доктрини стало конструювання і теоретична побудова видів і меж судової юрисдикції, тобто диференціації правосуддя і сфери процесуальної регламентації. Так, наприклад, в Україні прийняті Цивільний процесуальний кодекс України (далі — ЦПК) і Кодекс адміністративного судочинства України (далі — КАС), а також продовжується розроблення проекту нового Господарського процесуального кодексу України (далі — ГПК). Сфера регулювання судочинства стає диференційованою відповідно до судової спеціалізації. Якщо до ухвалення КАС в законодавстві існував дуалізм двох цивільно-судових порядків судочинства (дуалізм судової цивільної юрисдикції), то на сьогодні йдеться про диференціацію всієї процесуальної сфери, що свідчить про певну законодавчу концепцію перебудови окремих режимів судочинства.

Ухвалення КАС певним чином стало наслідком втручання в сферу цивільного судочинства, оскільки публічні спори розглядалися в межах здійснення правосуддя у справах, які виникають з адміністративно-правових відносин як різновиду цивільного судочинства. Крім того, КАС, по суті, став «дублюючим» нормативним актом по відношенню до ЦПК, оскільки конструкція адміністративного судочинства

заснована на позовному провадженні як фундаментальному для цивільно-судового процесу і на основних інститутах класичного цивільного судочинства. Можна, врешті-решт, констатувати, що адміністративне судочинство в цілому сприйняло цивільну процесуальну форму здійснення правосуддя зі всіма її атрибутами — процесуальними провадженнями, процесуальними стадіями, процесуальними режимами та інститутами. Отже, наявність однотипних порядків розгляду справ поза всяким сумнівом буде стимулом для дискусії про співвідношення цивільного і адміністративного судочинства та цивільного процесуального й адміністративного процесуального права.

У теорії процесуального права питання інституалізації спеціалізованих судів і, відповідно, процесуального законодавства був і залишається дискусійним. Законотворча практика, як відомо, також йде різними шляхами — або у напрямі необмеженої диференціації, або, навпаки, — уніфікації судової системи і процесуального законодавства. Як класичні приклади в континентальній правовій системі, існують два діаметрально протилежних підходи, які втілені в судовій системі і процесуальному законодавстві Франції та Німеччини. Так, французькі адміністративні трибунали стали частиною виконавчої влади. Водночас адміністративні суди в Німеччині — частина загальної судової системи, більше того, вони є спеціалізованою ланкою судової влади, їх процесуальна діяльність регулюється Законом про адміністративне судочинство, і лише окремі процесуальні питання — ЦПК Німеччини.

На нашу думку, сучасні підходи до цієї проблеми мають ґрунтуватися на ідеях, які дозволяють оптимізувати

ресурси судової влади в правовій системі, що більшою мірою стосується чинників, які забезпечують ефективність судочинства через впровадження належних процедур судового розгляду. При цьому, визначаючи ключову роль процедур і права на справедливий судовий розгляд, все-таки слід зазначити, що ресурси судової влади концентруються у судовій юрисдикції, дискреційних повноваженнях суду та обов'язковості судових рішень. Що ж до процедур (процесуальної форми як однієї з фундаментальних категорій процесуального права), то вони відображають окремий сутнісний і дуже самоцінний аспект правосуддя. Тому, як демонструє доктрина, законотворча і судова практика у Європі, судові процедури тяжіють до певної універсалізації. Невипадково проблеми, які виявляються актуальними для судово-правової системи окремих країн, зокрема України, в країнах Західної Європи не є такою мірою невідкладними. Як приклад, в тій же Німеччині з кінця 90-х років ХХ ст. Федеральне міністерство юстиції, навпаки, поклало початок програмі модернізації правосуддя, враховуючи необхідність уніфікації національного судочинства. Найактуальнішою проблемою західної процесуальної науки стала проблема кризи правосуддя і подолання перешкод, пов'язаних із доступом до правосуддя [85, 3–53; 86, 87–99; 87, 301–309].

Спочатку це виражалось у сформованому в Європі в кінці 70-х років русі «Доступність правосуддя», який пов'язується з відомим італійським ученим-процесуалістом, професором М. Капеллетті, а в подальшому — у ряді праць інших учених, а також процесуальних кодифікаціях у Англії, Франції, Німеччині, Гонконзі, Японії, Італії, Естонії та інших країнах.

Незважаючи на наявність різних підходів і конструкцій, втілених у національних законодавствах щодо спеціалізації судів і диференціації судових процедур, можна висунути певне доктринальне обґрунтування диференціації повноважень органів правосуддя, типологізації та диференціації судової юрисдикції і правосуддя. В основу типологічної диференціації судової юрисдикції і правосуддя можуть бути покладені різні об'єкти судового захисту — відповідні правові цінності, права й інтереси, що охороняються законом, як підстави судового захисту суб'єктів права у сфері публічної діяльності держави, його органів, посадових осіб і органів місцевого самоврядування, і у сфері приватноправових відносин. На основі цього типологізація судової юрисдикції і правосуддя, на нашу думку, може зводитися до кримінальної, адміністративної та цивільної форм правосуддя. Разом з тим виникає питання щодо симетричної або несиметричної диференціації процесуальних режимів судочинства і необхідності розробки окремих процесуальних кодексів. Український законодавець пішов шляхом диференціації судових процедур і створення окремих процесуальних кодексів (ЦПК, КАС, ГПК), хоча і з теоретичної, і практичної точок зору диференціація юрисдикції судів і навіть створення спеціалізованих судів не приводить неминуче до необхідності існування і ухвалення різних процесуальних законів. Оскільки в основу конструкції цивільно-судових процесів (всіх, окрім кримінального) покладені позов і позовне провадження, то базові інститути цивільного процесуального права і цивільного процесу можуть бути основою єдиного процесуального кодексу, який містив би правила розгляду

цивільних, господарських і адміністративних справ.

Стало традиційним визначати співвідношення матеріального цивільного права і цивільного процесуального права як зміст і форми. О. Боннер зазначав, що такий, у принципі правильний, підхід все ж таки приводить до різних теоретичних висновків. Хоча саме така постановка питання заперечень не викликає, але у ряді випадків цим справа не обмежується, і часто намагаються знайти відповідь щодо предмета цивільного процесуального права, диференціації або уніфікації процесуальних галузей права, поняття юридичної процесуальної форми та інших дискусійних питань. Зокрема, окремі автори вважають, що процесуальні форми знаходяться в прямій залежності від галузей матеріального права [88, 23–31].

Слід наголосити, що суспільні відносини, що виникають при здійсненні правосуддя у цивільних справах, мають специфічний характер. Якщо суспільні відносини, що є предметом правового регулювання галузей матеріального права (цивільного, сімейного, житлового, трудового тощо), виникають для досягнення певних економічних та інших цілей, то відносини у сфері здійснення правосуддя у цивільних справах виникають з метою розгляду цивільної справи по спору між зацікавленими особами і судового захисту порушених або оспорюваних суб'єктивних прав або законних інтересів, виникають у зв'язку з реалізацією зацікавленими особами права на судовий захист.

Визначення предметної сфери цивільного процесу важливе тому, що вона є показником функціонування судової влади і правосуддя. Цивільний процес розрахований на здійснення правосуддя в широкій сфері пра-

вовідносин. Сфера цивільного процесу профілює його на певну групу суспільних відносин і допускає розгляд і вирішення будь-якої цивільної справи з дотриманням єдиного порядку, який забезпечує єдиний стандарт здійснення правосуддя і судового захисту суб'єктивних прав і законних інтересів. Відповідно до ст. 1 ЦПК України завданнями цивільного судочинства є справедливий, неупереджений і своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод або інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Таким чином, проблема співвідношення матеріального і процесуального права відбиває міжсистемні зв'язки цивільного процесуального права і цивільного права (інших матеріальних галузей) в аспекті функціонування матеріально-правового і процесуально-правового в механізмі правового регулювання в цілому. У цьому відношенні матеріальне право без процесуальних гарантій не може потенційно бути реальним і високозначущим. Процедури судочинства і судові рішення в механізмі правового регулювання у випадках неможливості реалізації матеріальних прав забезпечують ним правову визначеність конкретних правовідносин і правопорядок у цілому.

Співвідношення матеріального і процесуального не можна розуміти спрощено і вважати, що змістом процесу є саме матеріальне право завдяки наявності певних прямих детермінаційних зв'язків [89, 115]. Найбільш радикальною точкою зору є та, що розглядає співвідношення матеріального і процесуального права в аспекті не галузей права, а норм матеріального і норм процесуального права [90, 17–25;

91; 92; 93]. При цьому стверджується, що норми матеріального права впливають на норми процесуального права. Таке твердження є явним перебільшенням. Р. Лукасян точно помітив, що норми процесуального права з предмета їх правового регулювання можна розділити на декілька груп: а) група норм, які регулюють відносини по формуванню позову і розпорядженню ним; б) група норм, які регулюють доказову діяльність суду, осіб, які беруть участь у справі, та інших учасників процесу; в) група норм, які регулюють правове положення суду (його структуру, організацію, повноваження). Жодна з норм, які входять до цих груп, не знаходяться в такому співвідношенні з нормами матеріального права, яке можна було б назвати співвідношенням форми і змісту. Жодна з цих

норм не є способом застосування або взагалі реалізації норми матеріального права. Пояснюється це тим, що матеріальне право (зокрема цивільне право), на відміну від матеріального, — монолітне. Норми процесуального права не відособлені одна від одної, а призначені для сумісної з іншими нормами дії. Поліморфність матеріальних галузей права і монолітність процесуальної галузі свідчить про те, що процес може бути способом застосування норм різних галузей права. При цьому зміни і доповнення у разі потреби повинні бути внесені лише до тієї групи норм, яка регулює відносини по визначенню і розпорядженню предметом позову і повноважень суду при ухваленні рішення [94, 16–17].

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Civil Justice in Crisis. Comparative Perspectives of Civil Procedure* / Edited by A. Zuckerman. Oxford, 2003.
2. *Hideo N. Continental civil procedure and Anglo-American civil procedure* // Wasenda Proceedings of Comparative Law. Institute of Corporate Law Wasenda University, Tokyo. Vol. 10. 2007.
3. *Maleshin D. The Russian Style of Civil Procedure* // Emory International Law Review. Vol. 21. 2007. — № 2.
4. *P. Le Goff. Global Law : A Legal Phenomenon Emerging from the Process of Globalization* // Indiana Journal of Global Legal Studies. Spring 2007.
5. *Rubinstein J. H. Global Litigation (International law's new importance in the U. S. The Supreme Court's latest term provides the most recent example)* // The National Law Journal. Monday, September 15, 2003.
6. *Лукашук И. И. Глобализация, государство, право, XXI век.* — М., 2000.
7. *Алексеев С. С. Линия права.* — М., 2006.
8. *Оптимизация гражданского правосудия России* / под ред. В. В. Яркова. — М., 2007.
9. *Де Сальвиа М. Прецеденты Европейского суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 г. по 2002 г.* — СПб., 2004.
10. *Зайцев Ю. Практика Европейского Суда з прав людини : від проблем сприйняття до реального застосування* // Європейський Суд з прав людини. Базові матеріали. Застосування практики. — К., 2003.
11. *Куц Г. Застосування норм Європейської конвенції та прецедентної практики Європейського суду з прав людини судами України* // Право України. — 2002. — № 2.
12. *Мармазов В. Принцип stare decisis та динамічність практики Європейського суду з прав людини* // Право України. — 2003. — № 2.
13. *Серьогіна С. Використання практики Європейського суду з прав людини як перспективний напрям оптимізації конституційного судочинства в Україні* // Вісник Конституційного Суду України. — 2005. — № 6.
14. *Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Застосування в Україні.* — К., 2006.
15. *Європейський суд по правам человека. Избр. решения : в 2 т.* — М., 2000. — Т. 1.
16. *Моул Нула, Харби Катарина, Алексеева Л. Б. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод. Ст. 6. Право на справедливое судебное разбирательство : прецеденты и комментарии.* — М., 2001.

17. Банчук О. А., Куйбіда Р. О. Вимоги ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод до процедури здійснення судочинства. — К., 2005.
18. Манукян В. И. Европейский суд по правам человека : право, прецеденты, комментарии : науч.-практ. пособие. — К., 2006.
19. Шевчук С. Судовий захист прав людини : практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. — Вид. 2-ге, випр., допов. — К., 2007.
20. Сакара Н. Належна судова процедура як елемент доступності правосуддя // Юридична Україна. — 2004. — № 3.
21. Комаров В. В., Сакара Н. Ю. Право на справедливий судовий розгляд у цивільному судочинстві. навч. посіб. — Х., 2007.
22. *European judicial systems*. Edition 2006 (2004 data). European commission for the efficiency of justice (CEPEJ). Council of Europe, 2006, Printed in Belgium.
23. Komarov V. Zivilprozessgesetzgebung der Ukraine und Reformierung des Zivilprozessrechts // ZZPInt. — 1999. — № 4.
24. Веливич С., Вишинкас В. Основные черты гражданского процессуального права Литвы // Арбитражный и гражданский процесс. — 2009. — № 4.
25. Веливич С., Вишинкас В. Основные черты гражданского процессуального права Литвы // Арбитражный и гражданский процесс. — 2009. — № 5.
26. СНГ : реформа гражданского процессуального права : материалы Межвузовской конференции / под общ. ред. М. М. Богуславского и А. Трунка. — М., 2003.
27. Медведев И. Р. Гражданский процесс Англии и США : повышение ответственности сторон за свои объяснения и действия // Правоведение. — 2007. — № 1.
28. Jolowicz J. A. The woolf report and the adversary system // C.J.Q. — 1996. — Vol. 15(JUL).
29. Uff K. «Access to justice» : Lord woolf's final report, procedure and evidence // C.J.Q. — 1997. — Vol. 16(JAN).
30. Andrews N. A new civil procedural code for england : party-control going, going, gone // C.J.Q. — 2000. — Vol. 19(JAN).
31. Shapland J. The need for case management? profiles of liquidated and unliquidated cases // C.J.Q. — 2003. — Vol. 22(OCT).
32. Frankel M. E. The Search For Truth : An Umpireal View // University Of Pennsylvania Law Review. — 1975. — № 5.
33. Freedman M. H. Judge Frankel's Search for Truth // University Of Pennsylvania Law Review. — 1975.
34. Uviller H. R. The Advocate, the Truth, And Judicial Hackles : A Reaction To Judge Frankel's Idea // University Of Pennsylvania Law Review, 1975.
35. Garnett R. International Arbitration Law : Progress towards Harmonisation // Melbourne Journal of International Law. — Vol. 3. 2002.
36. «The future of Categories — Categories of the future». Toronto Conference, 2009 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.iapl2009.org.
37. Jolowicz J. Adversarial and Inquisitorial Models of Civil Procedure // International and Comparative Law Quarterly. — 2003. — Vol. 52.
38. Maleshin D. The Russian Style of Civil Procedure // Emory International Law Review. — 2007. — Vol. 21. — № 2.
39. Малешин Д. Я. Социокультурные основы российского права // Юридическая наука и образование. — 2008. — Вып. 1.
40. Треушников М. К., Малешин Д. Я. Новый Гражданский процессуальный кодекс России 2002 года : некоторые социокультурные особенности // Вестник Московского университета. Серия 11. Право. — 2004. — № 4.
41. Малешин Д. Я. Особенности российского типа гражданского процесса / Тр. юрид. ф-та. — М., 2008. — Кн. 10.
42. Комаров В. В. Цивільне процесуальне право : проблеми методології науки, диференціації та уніфікації судових процедур // Правова система України : історія, стан та перспективи : у 5 т. — Х., 2008. — Т. 3 : Цивільно-правові науки. Приватне право / за заг. ред. Н. С. Кузнецової.
43. Сахнова Т. Судебные процедуры (о будущем цивилистического процесса) // Арбитражный и гражданский процесс. — 2009. — № 2.
44. Мурадян Э. М. Нотариальные и судебные процедуры. — М., 2006.
45. Мурадян Э. М. Нотариальные и судебные процедуры. — М., 2006.
46. Комаров В. В. Предмет гражданского процессуального права : текст лекций. — Х., 1992.
47. Дегтярев С. Л. Реализация судебной власти в гражданском судопроизводстве : теоретико-прикладные проблемы. — М., 2007.
48. Комаров В. В. К проблеме о конституционных основаниях гражданского судопроизводства // Современная доктрина гражданского, арбитражного процесса и исполнительного : теория и практика : сб. науч. статей. — Краснодар ; СПб., 2004.
49. Теория юридического процесса / под общ. ред. В. М. Горшенева. — Х., 1985.
50. Грошевий Ю. М. Проблеми спеціалізації процесуальних процедур // Актуальні проблеми застосування Цивільного процесуального кодексу та Кодексу адміністративного судочинства України : тези доповідей та наукових повідомлень учасників міжнародної науково-практичної конференції (25–26 січня 2007 р.) / за заг. ред. В. В. Комарова. — Х., 2007.
51. Дегтярев С. Л. Судебные процедуры в современном гражданском процессе // Арбитражный и гражданский процесс. — 2004.
52. Madge N. Small claims in the county court // C.J.Q. — 2004. — Vol. 23(JUL).
53. Schmidt F. A Critical Analysis of Recent Developments in German Law on Civil Procedure // C.J.Q. — 2009. — № 28 (2).
54. Jacob J. M. Reviewed by C. Crifo. Civil Justice in the Age of Human Rights // C.J.Q. — 2007. — № 26(JUL).
55. Hodges Ch. Europeanization of Civil Justice : Trends and Issues // C.J.Q. — 2007. — № 26(JAN).
56. Chase O., Hershkoff H., Silberman L., Varano V., Taniguchi Y., Zuckerman A., Reviewed by N. Andrews. Civil Procedure in Comparative Context // C.J.Q. — 2008. — № 27(2).
57. Cumming G., Spitz B., Janal R. Reviewed by R. Nazzini. Civil Procedure Used For Enforcement of EC Competition Law By The English, French And German Civil Courts // C.J.Q. — 2008. — № 27 (1).
58. Andenas M. National Paradigms of Civil Enforcement : Mutual Recognition or Harmonization in Europe? // EBLR. — 2006.
59. Лукашук И. И. Глобализация, государство, право, XXI век. — М., 2000.
60. Антокольская М. Проект Европейского гражданского кодекса и проблемы гармонизации семейного права // Ежегодник сравнительного правоведения. 2004 год. — М., 2005.
61. Варано В. Некоторые размышления о процессуальном праве, сравнительном праве и подходе «общего стержня». 2004 год. — М., 2005.
62. Vincenzo Varano. Some Reflections on Procedure, Comparative Law, and the Common Core Approach // Global Jurist Topics. Vol. 3, Issue 2, Article 4. 2003.
63. Storme M. (ed.) Approximation of Judiciary Law in the European Union. Kluwer, 1994.
64. Freudenthal M., F.J.A van der Velden. Europees procesrecht van het Verdrag van Amsterdam, in EH Hondius et al. (eds.), Van Nederlands naar Europees Procesrecht? (eds.), Liber Amicorum Paul Meijknecht. Kluwer, 2000.
65. Hess B. Der Binnenmarktprozess // JZ. — 1998.
66. Hess B. The Integrating Effect of European Civil Procedural Law // EJLR. — 2002.
67. Gottwald P. Comparative Civil Procedure // Ritsumeikan Law Review. — 2005. — № 22.
68. Hess B. Minimum Procedural Standards for Enforcement of Provisional and Protective Measures at European Level // EBLR. — 2006.
69. Kötz H. Civil justice systems in Europe and the United States // Duke Journal of comparative & international law. — 2003.
70. Storme M. A Single Civil Procedure for Europe : A Cathedral Builders' Dream // Ritsumeikan Law Review. — 2005. — № 22.
71. Комарова Т. В. Суд Європейських Співтовариств і національні суди держав — членів Європейського Союзу у становленні інтеграційного правопорядку // Вісник Конституційного Суду України. — 2006. — № 1.
72. Комарова Т. В. Вплив Суду Європейських Співтовариств на право Європейського Союзу // Науковий вісник Ужгородського ун-ту. Серія Право. — 2008. — Вип. 9.
73. Case 213/89, The Queen v Secretary of State for Transport, ex parte : Factortame Ltd and others // European Court Reports. — 1990.
74. TNS Opinion for the European Commission — Eurobarometer 68.2.
75. De Miguel y Alonso C. Código Tipo. Iberoamericano modelo de procedimiento unificatorio / Jednotoste prava sadovego cywilnego a jego odrednosci krajowe, pod redakcja Mieczysława Sawczuka. Wydawnictwo UMCS, Lublin, 22–25 August 1993.
76. Remyn P. C. A. El Proyecto De Cydigo Procesal Civil Modelo Para Iberoamerica // Jornadas Iberoamericanas De Derecho Procesal. № XIII.
77. Martinez Y. J. El Procedimiento Monitorio En El Cydigo Procesal Civil Modelo Para Iberoamerica // Jornadas Iberoamericanas De Derecho Procesal. № XIII.
78. Sosa G. L. El Proyecto De Cydigo Procesal Civil Modelo Para Iberoamerica : Normas Internacionales // Jornadas Iberoamericanas De Derecho Procesal. № XIII.
79. Hazard G. C., Taruffo Jr. M. Transnational Rules of Civil Procedure // Cornell Int'l L.J. — 1997. — Vol. 30.
80. Rau A. S., Sherman E. F. Tradition and Innovation in International Arbitration Procedure // Tex. Int'l L.J. — 1995. — Vol. 30.
81. Tolman L. Advisory Committee's Proposals to Amend the Federal Rules of Civil Procedure // A.B.A.J. — 1954. — Vol. 40.
82. James F., Hazard G., Leubsdorf J. Civil Procedure. 4th ed., 1992. §§ 35, 36.
83. Hazard G. C., Taruffo Jr. M., Sturmer R., Gidi A. Introduction to the principles and rules of transnational civil procedure // International law and politics. — 2001.

84. *ALI / Unidroit Principles of Transnational Civil Procedure // Unif. L. Rev.* — 2004. — № 4.
 85. *Civil Justice in Crisis. Comparative Perspectives of Civil Procedure / Edited by A. Zuckerman.* — Oxford, 2003.
 86. *Storrie M., Single A. Civil Procedure for Europe : A Cathedral Builders' Dream // Ritsveikan Law Review.* — 2005. — № 22.
 87. *Illmer M. Lawyers' Fees and Access to Justice // C.J.Q.* — 2007. — Vol. 26 (JUL).
 88. *Боннер А. Т. К. Маркс о соотношении материального права и процесса // Правоведение.* — 1978. — № 4.
 89. *Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав.* — М., 2000.
 90. *Горшенев В. М. Функции и содержание норм процессуального права по советскому законодательству // Проблемы правоведения.* — Новосибирск, 1967.
 91. *Юридическая процессуальная форма. Теория и практика / под ред. П. Е. Недбайло, В. М. Горшенева.* — 1976.
 92. *Процессуальные нормы и процессуальные отношения в советском праве / под ред. И. А. Галагана.* — Воронеж, 1985.
 93. *Кучерявенко Н. П. Налоговые процедуры : правовая природа и классификация : моногр.* — К., 2009.
 94. *Лукасян Р. Е. Соотношение материального и процессуального права, норм права и правоотношений // Труды ВЮЗИ.* — М., 1980.

Комаров В. В. Цивільний процес у глобальному контексті

Анотація. Автором статті досліджуються тенденції розвитку цивільного процесу в аспекті глобалізації як чинника гармонізації цивільного процесуального права. Визначається фундаментальна роль прав людини і права на справедливий судовий розгляд, еволюція типологічних моделей цивільного процесу та диференціації судових процедур, розвиток цивільного процесу в умовах інтернаціонального правопорядку, значення у гармонізації цивільного процесуального права модельних процесуальних норм та транснаціональних правил цивільного процесу.

Ключові слова: цивільний процес, право на справедливий судовий розгляд, типологічні моделі цивільного процесу, гармонізація процесуального права, процедури цивільного процесу.

Комаров В. В. Гражданский процесс в глобальном контексте

Аннотация. Автором статьи исследуются тенденции развития гражданского процесса в аспекте глобализации как фактора гармонизации гражданского процессуального права. Определяется фундаментальная роль прав человека и права на справедливое судебное разбирательство, эволюция типологических моделей гражданского процесса и дифференциации судебных процедур, развитие гражданского процесса в условиях интернационального правопорядка, значение в гармонизации гражданского процессуального права модельных процессуальных норм и транснациональных правил гражданского процесса.

Ключевые слова: гражданский процесс, право на справедливое судебное разбирательство, типологические модели гражданского процесса, гармонизация процессуального права, процедуры гражданского процесса.

Komarov V. The civil procedure in the global context

Annotation. The author of the article studies tendencies of development of the civil procedure in the aspect of globalization as a factor of harmonization of the civil procedural law. The fundamental role of the human rights and the right to fair trial, evolution of typological models of the civil procedure and differentiation of court procedures, development of the civil procedure under conditions of international law and order is defined together with importance of the model procedural norms and transnational rules of the civil procedure in harmonization of civil procedural law.

Key words: civil procedure, right to fair trial, typological models of the civil procedure, harmonization of procedural law, procedures of the civil procedure.

НАУКОВО-ТЕХНІЧНИЙ ПРОГРЕС І РОЗВИТОК РОСІЙСЬКОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ТА СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

О. БОННЕР
 доктор юридичних наук,
 професор кафедри цивільного процесу
 (Московська державна юридична академія),
 заслужений діяч науки Російської Федерації

Серед актуальних завдань сучасного етапу розвитку російського цивільного та арбітражного процесу важливе місце посідає підвищення його доступності та ефективності. У зв'язку з цим серйозне значення у судочинстві набуває впровадження в нього передових інформаційних і комунікаційних технологій.

Незважаючи на те, що зміст ч. 2 ст. 49 ЦПК РФСР 1964 р. протягом майже 40 років не змінювався, нові джерела інформації поступово проникали в зали судових засідань. Зокрема, у справах про захист честі та гідності суди відносно часто переглядали відеозаписи телепередач і прослуховували аудіозаписи радіопередач, якщо відомості, що порочать позивача, були поширені у відповідній теле- або радіопередачі.

На підставі ч. 1 ст. 55 ЦПК РФ 2002 р. встановлення обставин цивільних справ можливе лише за допомогою семи чітко фіксованих засобів доказування. Це — пояснення сторін і третіх осіб, показання свідків, письмові докази, речові докази, аудіо- та відеозаписи і висновки експертів.

© О. Боннер, 2011

У зв'язку з прийняттям чинного Кодексу, аудіо- та відеозаписи, що вже давно використовувалися в судовій практиці як засіб доказування, повною мірою стали легітимними. У деяких нормах Кодексу (статті 77–78, 185), хоча і в узагальненому вигляді, нині закріплені процесуальний регламент збирання, дослідження і збереження цих джерел інформації.

Водночас у процесуальному законодавстві достатньою мірою не враховано досягнення науки і техніки, розширення можливості використання спеціальних знань у судочинстві, все більш широке впровадження технічних засобів у побут людей. У сучасному суспільстві все більш широке застосування знаходять Інтернет та різні електронні документи. У зв'язку з цим було б бажаним передбачити можливість використання в цивільному та арбітражному судочинстві таких джерел інформації, а також зробити перелік засобів доказування відкритим.

До того ж вельми поширені сучасні засоби інформації — електронний документ та Інтернет — мають істотну